

ELŐKÉP ÉS UTÓTÖRTÉNET

Domonkos István gyermekköltészetéről

BENCE ERIKA

1976-ban, Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* című verseskötetének megjelenése a vajdasági magyar gyermekköltészet új hangokra alapozó megszólalásmódjának és szemléleti értelmű átlényegülésének pillanatát jelentette. A szükségszerű és várt fordulat beteljesülésének felismerése értelmezői szinteken is ünnepi hangulatot idézett elő. A könyv esztétikai értelmű „magaslati levegőjéről”¹, „az új gyermeki világkép és költői hang”² megszületéséről beszélt a kritika, miközben Domonkos költészetét Weöres Sándor gyermeklírájával hozta összefüggésbe. „. . . mind Domonkosnál, mind Weöresnél a tisztaság, a szabadság, a szabad játék, a fantázia, a humor, a *minden lehetséges és mindent szabad* spektrumát véljük felismerni”³ – írta Vass Éva. Utasi Csaba⁴ ugyanakkor a „lidérceitől megmenekült intellektus” szabad játékáról beszélt, és két lényegi momentumra hívta fel a figyelmet Domonkos gyermekköltészetének forrását illetően. Provokatív pillanatnak minősíti egyrészt az alkotói pálya „halt”-ját⁵, azt a mélypontját, mely az elzárkózás, a kivonulás, a potenciális elhallgatás léthelyzetével és egy lehetséges kiút fellelésének igényével azonos, másrészt a szomszéd gyerek spontán verselése kiváltotta élményt, mely indukatív hatásnak minősült a „holtponthelyzetből”⁶ kilendülés szempontjából is. Domonkos alkotói nihilélménye és a gyermeki világlátás lényegi – „tisztá forrásból táplálkozó, feltűnési vágytól, szándékolt őszinteségtől, megjárt szott flegmától mentes”⁷ – jegyeire való váratlan-szokatlan ráismerés körülményei a Weöres-összefüggésnél is korábbi előzményre reflektál

Domonkos gyermekköltészetében: arra a világértelmezésre, amelyet Antoine de Saint-Exupéry – metaforikus beszédmódjából kifolyólag költeményként is értelmezett⁸ – regénye, *A kis herceg* közvetít számunkra, s amely a gyermekkorukat végérvényesen elvesztett felnőttek rítustalanná lett világában a képzelet szabadsága, a csoda lehetősége, a tartalommal, felelősségteljes szeretettel és a várákozás szertartásával megtöltött emberi kapcsolatok mellett tesz hitet. Domonkos István gyermekkönyvének címadó verse (*Tessék engem megdicsérni*) – egyfajta kópéöntudatot kifejező alapállásból ugyan – de szinte szózatszerűen kéri számon a világtól ugyanezeket az értékeket. A felnőttek konstruálta szabályrendszerek ellenében a lélek szabad megnyilatkozásának, a vágyak kifejezhetőségének, a szabályok lebonthatóságának lehetőségét hirdeti. Minden versszaka egy-egy komolytalannak látszó feltételt és makacsul mindig ugyanazt a daccal-dühvel megfogalmazott kérést intézi a felnőttekhez: „tessék engem megdicsérni”. Azt a folytonosan megújuló igényt közvetíti felénk, hogy tetteiben fedezzék fel végre a kreativitás, a tetterekészség, a megismerés szándékát. Ugyanakkor a lírai én felvázolta, s a dicsérethez feltételként adott cselekménysor (pénzkérés, orrvérzés, fáról való leesés, kútba nézés, padlásra mászás, késés, következtelenség) épp a feltételelenség hangsúlyossága folytán utal egy kettős értékrend, a felnőtt korlátolt és a gyermek tág horizontot befogó látásmódja szembenállására, a gyermek vágyvilágával, irracionális kéréshalmazával szemben felállított nagyon is komoly tilomlánc meglétére és dominanciájára. A költemény hangulati értelemben is *A kis herceg* szomorkás derűjére, visszafogott pesszimizmusára reflektál: a szabályok lebonthatóságának kevés esélyét sugallja.

A kötet versei mellett, hogy a reális és az irreális világ konfrontálódásának terei (pl. *Amott a szobavölgyben, Kisbalta nagybalta, Egy világutazó naplójából, SOS!*), a legkülönbözőbb módon felelnek meg a teljes opust átható központi gondolatnak, egyszerismind a címadó költeményben összegeződő világlátásnak és a belőle fakadó értékrendnek elemeit, mozaikdarabjait vetítik elénk. Ezek az eltérések és azonosságok Domonkos gyermekverseinek változatos, gazdag típusvilágát hozzák létre. Egyes költeményei (pl. *Egy régi fénykép, Képzeltétek*) a nagyképű semmitmondás eljárása által válnak a gondolat- és érzelemszegény emberi közlés gúnyrajzaivá: „Képzeltétek mi történt velem / egész éjjel csukva volt a szemem / úgy aludtam” (*Képzeltétek*). Az *Újvidék*, az *Amott a*

szobavölgyben, A szél legjobb barátja című versek a környezetét aprólékosan megfigyelő és annak monotoníáját vagy ürességét képzeleti jegyekkel betöltő lírai én megnyilatkozásai. E költői eszközök révén merő hétköznapiságok (pl. a szélfúvás, fagylatkozás, hasfájás) válnak egyszerűen izgalmas, színekben, képekben, fordulatokban, asszociációkban gazdag jelenségekké. A megjelenített világban élő, tehát vele azonosulni vágyó, ugyanakkor irányában az átformálás szándékát következetesen felvállaló én (pl. a *Nekem azért fáj a hasam, Bizonyítványom, Azért* című költeményekben) makacsul érvényesített, visszájára fordított logikával erősíti ellenszenvünket a gyermekkoruk őszinte átéléseit megtagadó felnőttek iránt. Megnyilatkozásai ugyanis egyértelműen bizonyítják, nem a szerepektől még mentes gyermeki meggyőződés, hanem a felnőttek konstruált világa az, amely hazug manírokra (pl. a „feltűnő” bizonyítvány miatti menekülésre, vagy szükségtelen oksági viszonyok kreálására) kényszerít. A külső világ mechanizmusa és a gyermeklét gazdag belső terei közötti antagonizmus legerőteljesebben azokban a versekben válik érzékelhetővé, melyek a gyermeki képzelet szabad áramlásának (pl. *Újvidék, Amott a szobavölgyben, Tenger, vize sós, Kisbalta nagybalta, A szél legjobb barátja*) kifejeződései, vagy amelyekben a haszonelvűségtől mentes gyermeki alkotókedv szegül szembe a szavakkal, hoz létre egy különleges nyelvi-asszociációs hálót (pl. *Őt törött tökört, Két csósz főz*), amelyet csak az a felnőtt fejthet meg, aki nem vesztette el a gyermekkorát. E szempontból még a dadogó-selypes beszéd (*Mondom én tegnap a Tamásnak*) is értékesebb a gyermekkorra kívülről ráerőszakolt gügyögő magatartásmódnál, hiszen a dadogásban benne van a közlés, a kifejezés intellektuális erőfeszítése, míg a gyermekek világa felé a gagyogás effektusával közelítő felnőtt az értelmes gesztusok lebontásával foglalkozik. A *Dilidal, a Jaj nekem!*-féle költeményekben az álság és a tartalmatlan életvezetés korlátai közül kilépő lírai én bolondozik a világ dolgai felett, mintegy elfogadva és hirdetve a másságot, a „nem kell mindig okosnak lenni” gondolatát, a kényszerű szerepeket és beidegződéseket tiszta derűvel helyettesítő világszemléletet.

A nagyképű mellébeszélés mint a szabályszerű paródiája, a nyelvi-asszociációs játék mint a haszonelvűségtől megmentett alkotói tett, a nyakatekert logika mint a természetlen-rideg objektivizmus tagadása, a folklórelemek természetességet sugalló hatása, a képzelet szabad

szárnyalása, a felszabadultság érzete, a másság létjogosultságának elismerése, a humor, az életszeretet, a lázadás fontossága, a vágyak szuverenitása, a kontaktusteremtés szándékára még a dadogásban is ráismerő figyelem jelentik azokat a lehetőségeket, amelyek mind Domonkos gyermekköltészetében, mind Saint-Exupéry lírai prózájában, vagy Weöresnél is védettséget biztosítanak egy elrontott világ hatásával szemben. Aki ezzel a világgal azonosulni tud, a „kalapszerű valamiben”⁹ felismeri az elefántot emésztő óriáskígyó képét, vagy el tudja képzelni, hogy „Újvidék az olyan város / minden ablaka lekváros” (*Újvidék*), az nemcsak nem veszítheti el gyermekkorát, de feltehetően az erőszakos vagy a (szellemi értelmű) sivataggá változtatott léttér helyett is a „megszelídített”¹⁰ világot fogja választani, érte fog küzdeni. Nem véletlen hát, hogy a gyermekköltészetünkben e tartalmakat először felfedező kritika Domonkos gyermekkönyvében jelölte ki a vajdasági magyar irodalom korszakváltó hatástendenciáit. „Ha ezek a versek beilleszkedtek volna a napot és holdat felragyogtató, szellőcskét és lovacskát megfuttató standard dalocskák sorába, könnyen levonhattuk volna a következtetést, hogy költőnk felzárkózott azokhoz, kik gyermekirodalmunk gyarapításán fáradoznak évek óta már. Felzárkózásról azonban szó sem volt, úgyhogy valóban érdemes nyomába szegődnünk a nemrég megjelent kötetnek”¹¹ – írta Utasi Csaba 1977-ben. Alkotói és értelmezői szinteken tehát bekövetkezett a várt szemléletváltás: gyermekköltészetünk felszabadult az erőltetett mesemondói vagy didaktikai elvárásoktól. Az új irodalmi gondolat befogadói szintekre való áthelyeződésének és átlényegülésének sem volt akadálya. A könyv 1980-as második kiadása a benne kifejeződő világgép regionális kánonba épülésének sikerét mutatja. Vítathatatlan esztétikai öntörvényűségén, „egyszeri és utánozhatatlan”¹² értéktendenciáin túl – sajnos – a befogadás kontextusának változatlansága is hozzájárult múlhatatlan időszerűségéhez: világunk még ma sem a megszeliđítetttség-emberiesség léttére.

JEGYZETEK

¹ „... s itt külön alá kell húzni a Tessék engem megdicsérni verseinek magaslati levegőjét a jugoszláviai magyar gyermekköltészetben...” Vass Éva, Ritka csúcsok. *Új Symposium*, 1977. 3., 118. l.

² Kaszás József: Új gyermeki világgép és költői hang gyermekköltészetünkben. *Magyar Szó*, 1977. január 15.

³ Vass Éva, i. m., 118. l.

⁴ Utasi Csaba: Szerep és egyéniség. *Híd*, 1977. 1., 108–110. l.

⁵ „A verseskönyv anyagának egy része az 1972-ben írt *Der springt noch auf!* után keletkezett, abban az időszakban tehát, amikor Domonkos verseiben a »nos költészet egyedül maradtunk« felismerése vált uralkodóvá, mindazokkal a már-már cinikus érzelmi kitörésekkel egyetemben, amelyekkel »halt«-ot kiáltva és önmagát sem kímélve elvágta az utat a sokáig »szidolozott«, »lényemmel etetett« költészet felé” Utasi Csaba, i. m., 108. l.

⁶⁻⁷ Uo.

⁸ „A műnek ez a líraisága, álomszerűsége, rejtélyessége, káprázathoz való hasonlósága, a benne megjelent transzponált világ arra ösztönöz bennünket, hogy költeményként kezeljük” Bognár Tas: *Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 126. l.

⁹ Utalás Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének egy momentumára.

¹⁰ Ua.

¹¹⁻¹² Utasi Csaba, i. m., 109. l.